

Skakande läsning om ondskans innersta natur

Gitta Sereny. **Vid avgrunden: från barmhärtighetsmord till folkförintelse.** 412 sidor. Översättning: Nille Lindgren. Stockholm: Ordfront, 2000. Pris 339 kr. ISBN 91-7324-702-2.

Recensent: Gunnar Olofsson, leg läk, Göteborg.

Hur hamnar man på det moraliska sluttningsplan som till slut leder till att man administrerar ett utrotningsläger? Var i processen tappar man slutgiltigt fotfästet i verkligheten och upphör att vara människa? Dessa är de svåra frågor som Gitta Sereny, med sitt oförtröttliga grävande efter ondskans innersta natur, ständigt återkommer till i sin bok om Franz Stangl, kommandant i Treblinka och en av de fyra [4!] personer som i verkligheten svarade för Hitlers folkutrotningsprogram. Stangl, infångad av Simon Wiesenthals nazijägare i Brasilien 20 år efter kriget, dömdes till livstids fängelse för medverkan till mord på minst 900 000 personer, och avled i fängelset – dagen efter att intervjuuboken avslutats.

En plågad och kluven människa

Genom veckor av tålmodigt intervjuarbete med Franz Stangl, och ett otal intervjuer med andra källor – tidigare lägerfångar och fångvaktare, motståndsmän, kyrkliga dignitärer, vänner och bekanta till familjen Stangl och, inte minst, Franz Stangls hustru Theresa – mejslar Gitta Sereny efterhand ut bilden av en komplicerad, moraliskt plågad och svårt kluven människa. En man som drevs av kärleken till sin hustru och sina döttrar och av rädslan för repressalier om han inte samarbetade. En man som nästan ända in i det sista på något sätt, och inte utan trovärdighet, kunde hävda att han var oskyldig till det han uppenbarligen medverkat i och varit en del av.

Kriminalpolisen blev mördare

Efter utbildning till kriminalpolis kom Stangl att knytas till »Projekt T4» – Hitlers program för »barmhärtighetsmord» på Tysklands och Österrikes

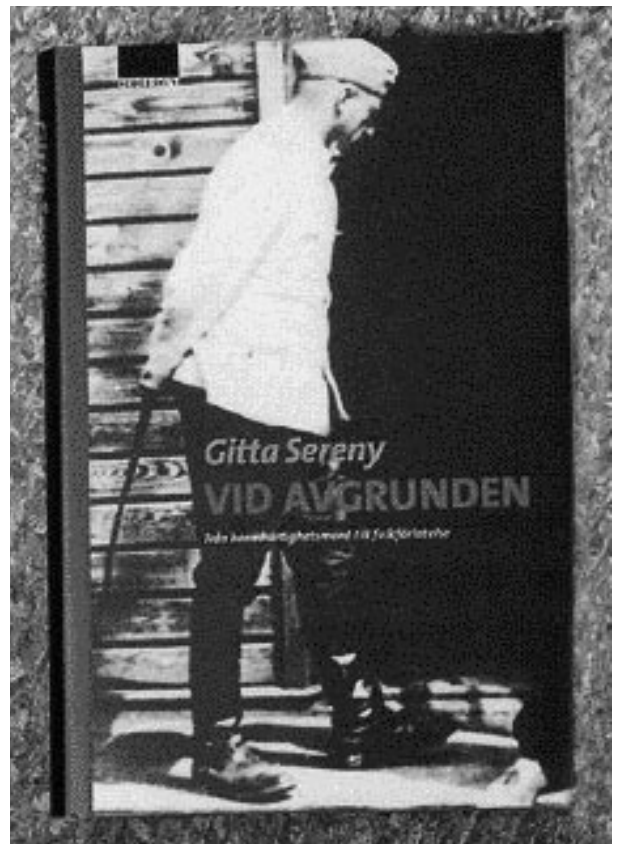
mentalt och fysiskt handikappade »Jag ... jag blev mållös» säger Stangl, »men jag skulle inte på något sätt vara engagerad i den faktiska verksamheten, som genomfördes av läkare och sköterskor. Jag skulle enbart svara för lag och ordning». Kunde han inte ha vägrat? Jo, men han vågade inte. En företrädare, som av sagt sig uppgiften, hade skickats till koncentrationsläger ...

I augusti 1941 utvecklades dödshjälpsprogrammet, och Stangl kunde frigöras för andra uppgifter. Via Sobibor, ett annat läger, kom han till Treblinka.

Treblinka var ett förintelsläger – till skillnad från koncentrations- och arbetsläger som Auschwitz, där man ändå hade en möjlighet att överleva. Allt var anpassat för denna uppgift – från stationen där tågen stannade – med falska tidtabeller och till och med en klocka med visare som aldrig rörde sig! – till avklädningsrummet, där kläder och tillhörigheter samlades ihop, »röret» där de förlorade vandrade, fem och fem i bredd, mellan kamouflerade staket upp till den väntande gaskammaren. Många misstänkte ingenting – tills det var för sent. 5–6 000 personer om dagen, vissa dagar upp till 20 000, framför allt judar, avlivades på detta sätt. »Det tog 2–3 timmar att ta hand om en transport» berättar Stangl. »Jag var oftast på mitt rum – det var mycket pappersjobb – fram till klockan 11. Vid det laget var verksamheten i full gång där uppe.»

»Verksamheten» var undanskaffandet av kropparna av dem som anlant på morgonen – de var nu alla döda – vilket tog större delen av dagen. Kropparna kremerades på stora stekgaller, som spred en kväljande stank, och ett dis låg ständigt över området. »Klockan 12 åt jag lunch. Därefter gjorde jag en ny (inspektions)tur.» Stangl deltog aldrig själv i något mördande eller andra grymheter. Men vad tänkte han? Vad kände han?

I en central passage minns han korna

i Brasilien, som lugnt bligade mot honom från gården utanför ett slakthus ... »Det var deras stora ögon ... som såg på mig ... utan att veta att de strax skulle vara döda.» Detta var, skriver Gitta Sereny, ett av de få tillfällen då han inte försökte dölja sin förtvivlan »och hans hopplösa sorg fick mig för ett kort ögonblick att känna medlidande».

Skakande läsning

Gitta Serenys bok är en skakande läsning, även för den som tror sig välinformerad. Interiörerna från dödslägren är förfärande – Stangl jämför själv med Dantes inferno! – som att stiga ner i en avgrund där orden liksom förlorar sin mening. Likväl måste vi försöka se och förstå hur »hyggliga» män som Stangl förvandlas till kuggar i ett monstruöst mördarmaskineri. Förstå – för att det inte skall upprepas. Kanske måste vi, inte minst som läkare, se till att gränserna dras hårdare. Att vi alltid ställer oss på patienternas, på livets och humanismens sida mot politiker och samhällssystem som kräver annat. Här får då Gitta Serenys bok – mot bakgrund av den svenska debatten om tvångssteriliseringarna och den aktuella »dödshjälps»-debatten, en ny och oanad aktualitet. •